

УДК 347.67(477)

Цибульська Ольга Юріївна,

к. ю.н., доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

«НАВІТАТІО» ЗА ЗАПОВІТОМ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена тим, що ЦК України значно ширше і детальніше порівняно з попередніми кодифікаціями регулює спадкові відносини, а також ті, що виникають внаслідок спадкового правонаступництва. Не є винятком й відносини, що виникають внаслідок заповідального відказу. Разом із тим, доцільним залишається дослідження окремих видів заповідального відказу, серед яких є надання за допомогою його конструкції права користування чужим житлом.

Стан дослідження теми. В науці цивільного права мають місце окремі праці фахівців з дослідження заповідального відказу. Серед основних вітчизняних та зарубіжних дослідників цієї проблеми варто виділити таких: В.В. Васильченко, Ю.О. Заїку, О.В. Ковальову, І.В. Міщенко, С.Я. Фурсу, Є.І. Фурсу, та ін. Втім, цілісного та комплексного наукового аналізу зазначеного питання проведено не було.

Враховуючи наведене вище, дійсне дослідження є своєчасним та має важливе значення.

Мета статті. Дослідження питань, пов'язаних з особливостями здійснення та захисту права користування чужим житлом, встановленого в заповіті за допомогою заповідального відказу.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання: визначити сутність права користування чужим житлом, встановленого в заповіті за допомогою заповідального відказу, дослідити правила його здійснення та способи захисту.

Виклад основного матеріалу. Право жити в чужому домі, тобто *habitatio*, як один із видів особистих сервітутів, відоме ще за часів римського права, сьогодні передбачено нормами чинного цивільного законодавства України. Так, ст. 405 ЦК України передбачає право членів сім'ї власника житла на користування цим житлом. Надавати право користування чужим житлом можливо також і за допомогою конструкції заповідального відказу – розпорядження заповідача, за яким відповідно до ч. 1 ст. 1238 ЦК України може бути передання від-

казоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини [6, с. 201].

Надання права користування житловим будинком, квартирою або іншим нерухомим майном є особливим видом заповідального відказу [3, с. 87]. Так, абз. 1 ч. 2 ст. 1238 ЦК України закріплює, що на спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, квартира або інше нерухоме майно, заповідач має право покласти обов'язок надати іншій особі право користування ними [10].

Надання права користування житловим будинком, квартирою або іншим нерухомим майном – це розпорядження, що за своєю сутністю є особистим сервітутом, тобто правом користування чужим майном (ст. 401, 402 ЦК України) і може бути адресоване тільки тому спадкоємцеві, до якого в порядку спадкування переходить житловий будинок або квартира [9, с. 284; с. 338]. Сервітут завжди є речовим правом. За цією причиною речове право відказоодержувача користуватися житловим будинком, квартирою або іншим нерухомим майном підлягає реєстрації в установленому законом порядку [2, с. 1209].

Практичне значення даного виду заповідального відказу полягає в тому, що у певних випадках лише за допомогою заповідального відказу заповідач може досягти мети, якої прагне. Наприклад, у випадку, коли існують особи, яким заповідач не бажає передавати майно, але й не бажає позбавляти їх права користування майном. Так, знаючи, що Ваш син зловживає спиртними напоями, в результаті чого за умови спадкування ним квартири вона буде реалізована в подальшому за безцінь, Ви все-таки не хочете позбавляти його права користування житлом. У такому випадку можна заповідати квартиру іншому спадкоємцю (наприклад, дочці) й встановити заповідальний відказ, яким зобов'язати її забезпечити користування кварти-

рою її братом, тобто гарантувати та забезпечувати його право на проживання довічно [7, с. 42].

Згідно з абз. 1 ч. 2 ст. 1238 ЦК України з наступним переходом права власності на зазначене майно до іншої особи за будь-якої форми його відчуження спадкоємцем (міна, дарування, продаж тощо), а також при переході цього майна в порядку спадкування після зобов'язаного спадкоємця право користування відказоодержувачем майном, наданим йому за заповідальним відказом, зберігає силу [1, с. 51-52]. Таким чином, за сервітуттом визнається «право слідування», тому право користування майном, переданим за заповідальним відказом, зберігається у відказоодержувача у випадку наступної зміни власника [2, с. 1209].

Слід мати на увазі, що відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 1238 ЦК України право користування майном за заповідальним відказом, є таким, що не відчужується, не передається та не переходить до спадкоємців відказоодержувача. Але в законі не зазначено, як має надаватися право користування житловим будинком, квартирою або іншою будівлею – безкоштовно чи оплатно. Тому на практиці з цього приводу можуть виникати спори.

Вважається, що суд має виходити з того, що плата оренди квартири – це договірні відносини, а в зазначеній ситуації передача відбувається за заповідальним відказом [8, с. 66]. Необхідно зауважити, що відказоодержувач не є наймачем відповідного майна, а тому з нього не можна вимагати будь-яких виплат за користування ним (орендної, рентної плати, обов'язкового страхування тощо.). Пояснення цьому знайти неважко, адже заповідальний відказ – це «дарування», звільнення від затрат, прояв піклування за певну людину [4, с. 70-72]. Однак всі інші витрати, пов'язані з користуванням предметом заповідального відказу (оплата палива, електроенергії, газу, водопостачання тощо) відказоодержувач повинен сплачувати самостійно [1, с. 51-52; 8, с. 66].

Необхідно також зауважити, що при включенні до заповіту права користування квартирою, краще вказувати, як буде здійснюватися порядок користування квартирою, хто і в якій частині квартири може проживати [7, с. 42]. Наведені аспекти слід конкретизувати у заповіті, про що нотаріусу доцільно повідомити заповідача [8, с. 66].

Право користування житловим будинком, квартирою або іншою будівлею, надане відказоодержувачеві є обмеженням права власності, що носить індивідуальний характер, тобто заповідальний відказ згідно з абз. 3 ч. 2 ст. 1238 ЦК України не набувається одночасно членами сім'ї відказоодержувача або іншими особами, якщо тільки це право для них не передбачено у заповіті [5, с. 27].

Так само відказоодержувач не має права змінювати субстанцію майна, яке він отримав за заповідальним відказом. Він повинен використовувати це майно згідно з його цільовим призначенням і лише для задоволення власних потреб [1, с. 52].

З іншого боку, обмеження в праві власності проявляються в обов'язку власника (спадкоємця) не перешкоджати відказоодержувачу у користуванні житлом і не порушувати його житлові права. Тобто власник не втрачає права володіння, користування та розпорядження житлом, проте використання таких правомочностей можливо лише із дотриманням прав і законних інтересів відказоодержувача. Таке обмеження викликає стиснення права власності, що не дозволяє власнику за своїм розсудом надавати таке житло для проживання інших осіб [4, с. 70-72].

На практиці можуть виникати ситуації, коли відказоодержувач, якому за заповідальним відказом надано право користування житлом, може перешкоджати здійсненню права власності спадкоємця за заповітом, якому таке житло перейшло у власність.

Так, рішенням Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 18 червня 2010 р. по справі № 2-4/2010 р. задоволено зустрічний позов ОСОБИ_1, яка діяла в своїх інтересах та інтересах неповнолітньої ОСОБИ_2, ОСОБИ_3, ОСОБИ_4 до ОСОБИ_5, ОСОБИ_6 про усунення перешкод у володінні, користуванні належною часткою житлового будинку, вселення у житловий будинок та вселення ОСОБИ_1 і членів її сім'ї, неповнолітню ОСОБУ_2, ОСОБУ_3 і ОСОБУ_4, у 111/256 частин житлового будинку, АДРЕСА_1, Запорізької області.

В мотивувальній частині цього рішення було встановлено наступне:

«...Рішенням Бердянського міськрайонного суду від 27.07.2007 р. було встановлено факт належності ОСОБИ_1 заповіту, зробленого ОСОБОЮ_7, посвідченого нотаріусом Бердянського нотаріального округу О.В. Порохнею 15.04.2004 року, реєстр № 675, і розтлумачено його таким чином, що ОСОБА_7 на випадок своєї смерті заповідає ОСОБИ_1, 1969 року народження, належну йому частку домоволодіння, розташованого за АДРЕСОЮ_1, і при цьому покладає на ОСОБУ_1 зобов'язання надати в довічне безкоштовне користування належною померлому частиною домоволодіння, АДРЕСА_1, ОСОБИ_5 (а.с.12).

Ухвалою Бердянського міськрайонного суду від 30.11.2007 року затверджено мирову угоду, відповідно до якої за ОСОБОЮ_1 визнано право власності на 111/256 часток житлового будинку, АДРЕСА_1, в порядку спадкування за заповітом. ОСОБОЮ_7 зобов'язано ОСОБУ_1 надати в дові-

чне безкоштовне користування ОСОБА_5 належну померлому 111/256 часток зазначеного житлового будинку. Також визнано за ОСОБОЮ_8 право власності на обов'язкову частку у спадщині, а саме на 37/256 часток цього житлового будинку.

В подальшому, а саме 20.09.2008 р., ОСОБА_8 подарувала 37/256 часток цього житлового будинку ОСОБА_5.

Відповідно до даних Бердянського КПТІ власниками житлового будинку є ОСОБА_1 – 111/256 часток, ОСОБА_5 – 37/256 часток, ОСОБА_6 – 27/64 часток.

У судовому засіданні встановлено і підтверджено свідками, що ОСОБА_5 безперешкодно користується цією часткою будинку.

Так, свідки ОСОБА_9, ОСОБА_10, ОСОБА_11 суду показали, що ОСОБА_5 проживає в частині будинку по АДРЕСА_1. ОСОБА_5 розповідала їм, що ОСОБА_1 з чоловіком намагалися вселитися у будинок, приїжджали на машині зі своїми речами, але ОСОБИ_5 на той час вдома не було, тому вони до будинку не зайшли. ОСОБА_5 скаржилася, що ОСОБА_1 не дає їй спокійно жити, хоче заселитися в будинок. Сама ОСОБА_1 не чинила ОСОБИ_5 перешкод у користуванні житлом, окрім спроб заселитися у будинок.

Свідки ОСОБА_12 і ОСОБА_13 суду показали, що ОСОБА_1 попросила їх допомогти перевезти речі в будинок, АДРЕСА_1, і сказала, що домовилася з ОСОБОЮ_5 про вселення. Коли 16.11.2008 р. вони приїхали разом з ОСОБОЮ_1 і ОСОБОЮ_4 до будинку, ворота їм ніхто не відкрив, ОСОБА_5 до них не вийшла, ключів від будинку у них не було, тому вони розвернулися і поїхали назад.

Відповідно до ст. 1238 ЦК України право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном за заповідальним відказом зберігає чинність у разі наступної зміни їх власника. Право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном, одержане за заповідальним відказом, є таким, що не відчужується, не передається та не переходить до спадкоємців відказоодержувача.

Зважаючи на викладені вище норми матеріального права, суд приходять до висновку, що ОСОБА_1, як власник 111/256 часток житлового будинку, АДРЕСА_1, має право нарівні з відказоодержувачем, ОСОБОЮ_5, користуватися цією часткою будинку.

Як власник цього будинку ОСОБА_1 має право використовувати 111/256 часток спірного будинку для власного проживання та проживання членів своєї сім'ї.

З копій паспортів позивачів та копії домової книги встановлено, що ОСОБА_1, ОСОБА_3 і ОСОБА_4 зареєстровані за адресою: АДРЕСА_1, іншого нерухомого майна на праві власності вони не мають.

Судом також встановлено, що відказоодержувач ОСОБА_5 чинить перешкоди власнику житла ОСОБИ_1 у здійсненні нею права користування своїм майном.

В разі порушення права власника на користування та розпоряджання своїм майном, він, відповідно до ст. 391 ЦК України, має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування.

За таких обставин, суд приходять до висновку, що зустрічні позовні вимоги ОСОБИ_1, ОСОБИ_3 і ОСОБИ_4 підлягають задоволенню.» [11].

З огляду на матеріали судової практики, можна зробити **ВИСНОВОК**, згідно з яким встановлення в заповіті заповідального відказу, предметом якого є обов'язок спадкоємця за заповітом надати право користування житлом іншій особі – відказоодержувачу, не зменшує економічної цінності майна, що успадковується, оскільки само по собі проживання в житловому приміщенні відказоодержувача хоча й знижує його ринкову вартість, але у фізичному розумінні спадщину (житлове приміщення) не вбиває, в той час, як всі інші види заповідального відказу знижують економічну вартість і навіть можуть повністю знецінити спадщину [4, с. 70-72]. Разом із тим, таке заповідальне розпорядження може значно обмежувати і навіть порушувати право власності спадкоємця за заповітом – власника спадщини внаслідок неналежної поведінки відказоодержувачів – осіб, яким надано право користування житлом, визначеним заповідачем. Проте слід розуміти, що обмеження, покликані виконанням спадкоємцем такого заповідального відказу, мають тимчасовий характер, і підставою для припинення зазначених обмежень може бути смерть відказоодержувача та ін. юридичні факти, передбачені законом [5, с. 27].

З урахуванням викладеного в межах цієї роботи, доцільним є зазначити, що окремі її аспекти і пропозиції можуть бути предметом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильченко В. В. Коментар Книги шостої Цивільного кодексу України «Спадкове право» / В. В. Васильченко // Довідник нотаріуса. – 2006. – № 1. – С. 4-96.
2. Гражданский кодекс Украины : научно-практический комментарий / [Е. О. Харитонов, И. И. Кучеренко, Е.И. Харитонova и др.]; под ред. Е. О. Харитонova; Н. Ю. Голубевой. – [6-е изд., с измен. и доп.]. – Х. : Одиссей, 2008. – С. 1280.
3. Заїка Ю. О. Спадкове право України : навч. посіб. / Ю. О. Заїка. – К. : Істина, 2006. – С. 216.
4. Ковалева Е. В. Вещное право пользования жилым помещением, предоставленным по завещательному отказу / Е. В. Ковалева // Право и государство: теория и практика. – 2007. – № 5 (29). – С. 71-75.
5. Мищенко И. В. Завещательный отказ как основание возникновения ограничений в праве частной собственности на жилье / И. В. Мищенко // Гражданское право. – 2006. – № 4. – С. 26-27.
6. Право на житло в Україні: реалізація та захист : навчально-довідк. вид. / [Є. О. Харитонов, М. К. Галянтич, Л. Г. Лічман та ін.]; за заг. ред. Є.О. Харитонova. – Х. : Одиссей, 2008. – С. 456.
7. Спадкове право. Нотаріат. Адвокатура. Суд : науково-практ. посіб. / [С. Я. Фурса, С. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.]; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2007. – С. 1216.
8. Спадкування за законодавством України. Коментар. Судова практика // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2008. – № 4. – С. 3-356.
9. Харитонов Є. О. Цивільне право України. Елементарний курс: навч. посіб. / Є. О. Харитонов, А. І. Дрішлюк. – Суми : Університетська книга, 2006. – С. 356.
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
11. Рішення Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 18 червня 2010 р. по справі № 2-4/2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11118316>.

Цибульська Ольга Юрїївна**«НАВІТАТІО» ЗА ЗАПОВІТОМ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

В статті досліджуються питання, пов'язані з особливостями здійснення та захисту права користування чужим житлом, встановленого в заповіті за допомогою заповідального відказу. Визначається сутність права користування чужим житлом, порядок його здійснення та захисту.

Ключові слова: спадкування, заповіт, заповідальні розпорядження, вигодонабувач, спадкоємець за заповітом, особистий сервітут.

Цибульская Ольга Юрьевна**«НАВІТАТІО» ПО ЗАВЕЩАНІЮ: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ**

В статье исследуются вопросы, связанные с особенностями осуществления и защиты права пользования чужим жильем, установленного в завещании с помощью завещательного отказа. Определяется сущность права пользования чужим жильем, порядок его осуществления и защиты.

Ключевые слова: наследование, завещание, завещательные распоряжения, выгодоприобретатель, наследник по завещанию, личный сервитут.

Tsybulska Olha Yuriivna**«НАВІТАТІО» ON TESTAMENT: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE**

Questions, related to the features of realization and defence of right for using stranger habitation, are probed in the article, set in a testament by a testamentary refuse. Essence of right for using stranger habitation, order of his realization and defence, is determined.

Key words: inheritance, testament, testamentary orders, remunerative receiver, beneficiary under will, personal servitude.

УДК 347.4:4:340.132.3

Чанишева Аліна Рашидівна,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДІЯ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ЧАСІ ТА ДИНАМІКА ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Постановка проблеми. Кодифікацією цивільного законодавства та прийняттям Цивільного кодексу було завершено формування в Україні цивільного законодавства, що відповідає умовам ринкової економіки.

Почався етап його удосконалення в напрямках надання йому більшої доцільності та формальної визначеності. Проте, якщо звернутись до проблеми дії актів цивільного законодавства у часі, то вже при першому наближенні помічається, що законодавство не дає однозначної відповіді на запитання, які виникають у процесі правозастосування.

Те саме слід сказати і стосовно динаміки цивільних зобов'язань. На стику цих двох складних проблем ми отримуємо цілу низку питань, однозначні відповіді на які дати неможливо. Наука цивільного права також не опрацювала рекомендацій стосовно застосування відповідних законодавчих положень і їх удосконалення.

Водночас у науці стверджується що «точне встановлення меж дії нормативних юридичних актів є елементарною, найпершою умовою правового регулювання» [1, с. 237].

З огляду на викладене, звернення до проблеми виникнення зобов'язальних правовідносин слід визнати актуальним.

Стан дослідження теми. Проблема динаміки зобов'язання в аспекті дії актів цивільного законодавства у часі у науці цивільного права спеціально не досліджувалась, але методологічне підґрунтя для її аналізу створене авторами, які досліджували цивільні зобов'язання (М.М. Агарков, В.А. Бєлов, О.С. Іоффе, Н.С. Кузнецова, Н.Ю. Голубєва, Є.О. Харитонов та інші) і дію актів законодавства у часі (Д.Н. Бахрах, О.В. Пушняк, А.О. Тіле, В.А. Тумаков та інші).

Мета статті. Розробка теоретичних положень, які можуть бути використані при тлумаченні і застосуванні норм цивільного права про дію актів цивіль-

ного законодавства у часі у тій частині, в якій вони стосуються динаміки цивільного зобов'язання, а також при внесенні змін і доповнень до Цивільного кодексу.

Виклад основного матеріалу. Базове положення, що визначає відносини, які регулюються новоприйнятими актами цивільного законодавства, формулюється у ч. 1 ст. 5 ЦК: «Акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності».

Визначення дня набрання актами законодавства чинності є нескладною задачею, принаймні порівняно із задачею визначення дня (чи моменту) виникнення відносин, що регулюються цими актами. Тому здійснимо спробу більш детального аналізу проблеми «виникнення відносин».

Перш за все, зауважимо, що термін «виникнення відносин», очевидно, означає те ж саме, що і «виникнення правовідносин», оскільки «правовідносини» є правовою оболонкою (формою) фактичних відносин, що є соціальним (суспільним) змістом правових відносин. А разом фактичні відносини і правовідносини утворюють те явище, яке у частині першій ст. 5 ЦК позначається терміном «відносини», що «регулюються» актами цивільного законодавства. Цей висновок міг би претендувати на якість логічно бездоганного, якби не некоректність думки про те, що законодавство регулює, зокрема, правовідносини. Все-таки правовідносини – це або результат правового регулювання (така думка панує в юридичній науці) або проміжна ланка між законодавством та суспільними відносинами. Останнє розуміння правовідносин було розроблено Ю.К. Толстим наприкінці 50-х років ХХ століття [2, с. 31], а новітнього часу розвивається Г.Л. Знаменським [3, с. 67, 71].

І при одному, і при іншому розумінні правовідносин вони «регулюватись» законодавством не можуть. Але це – думка правильна лише для цілей